

O KULTURNOM I HRONOLOŠKOM POLOŽAJU NALAZA LJUBLJANSKE KULTURE NA JADRANSKOM PODRUČJU

BLAGOJE GOVEDARICA

Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH,

Ul. 6. novembra 7, YU-71000 Sarajevo

Na srodnost nalaza s jadranskog područja sa materijalom iz sojeničarskih naselja Ljubljanskog barja ukazano je više puta u arheološkoj literaturi. Izvjesne smjernice u tom pravcu dali su K. Moser, R. Ložar, P. Laviosa Zambotti, G. Novak i još neki autori.¹ Međutim, sistematski pristup ovoj problematici omogućen je tek studijama P. i J. Korošca, kao i S. Dimitrijevića. U ovom smislu posebno su značajni radovi P. Korošec iz 1959. g. kada je u okviru nalazišta Studenec-Ig izdvojila faze Ig I i Ig II i 1962. g., u kome je sve tada poznate nalaze ovog tipa s područja srednjeg Jadrana povezala sa nalazima iz pećina Tršćanskog krasi i sa materijalom iz Ljubljanskog barja, pripisujući ih u cjelini grupi Ig II koju je datirala u rano bronzano doba.²

S. Dimitrijević je u svojim radovima iz 1967 i 1979. g. još detaljnije potencirao cjelovitost kulturne fizionomije ove grupe inaugurirajući za nju naziv ljubljanska kultura.³ Pri tome on u ovom okviru izdvaja alpski i jadranski facijes, kao dvije regionalne varijante. Alpskom tipu Dimitrijević je pripisao nalazište Ig II, jedan grob iz Linz-Scharlinz-a, nalaze iz Vinomera i jedan fragment iz pećine Hrustovača, a jadranskom tipične nalaze iz Grotta del Pettiroso, Grotta dei Ciclami, Dančeve pećine, gradine Sveti Spas, tumula 2 iz Šparevina, pećine Tradanj, Grapčeve špilje, te iz tumula Mala gruda, Rubež i Pazhok. Oba facijesa je okarakterisao kao eneolitski relikv u vremenu ranog bronzanog doba.⁴

P. i J. Korošec su u svom veoma značajnom radu o nalazima iz naselja u Igu iznijeli nešto drugačije mišljenje po kome grupa Ig II pripada finalnom eneolitu, a njena jadranska nalazišta su paralelna sa badenskim prodorima u sjevernu Bosnu.⁵

Opredjeljenje jadranskih nalaza u okvire Dimitrijevićeve ljubljanske kulture, odnosno grupe Ig II po P. i J. Korošec je uglavnom prihvaćeno, ali dugo vremena jedina sigurna odrednica u ovom smislu bila je tipološka identifikacija, što s obzirom na veoma karakteristične oblike i ornamentiku keramičnih proizvoda ove kulture, nije ni predstavljalo naročitu teškoću. Međutim, svako dalje razmatranje nosilo je sa sobom niz poteškoća, jer se kod svih nalazišta koje su prethodno navedeni autori pripisali ovoj kulturi, radi o nalazima sa nesigurnim hronološkim položajem, a izuzev eponimnog lokaliteta u Igu, karakteristični ljubljanski oblici su mahom pojedinačni, ili srazmjerno malobrojni, često u kontekstu sa materijalom koji se nije mogao jasnije kulturno opredijeliti.

U zadnjih nekoliko godina naučnoj javnosti postao je pristupačan još jedan relativno veliki broj nalazišta sa materijalom ljubljanskog tipa. Ovoga puta se nerijetko radilo o zatvorenim i stratigrafski jasnije opredijeljenim cjelinama, koje daju daleko više mogućnosti za konkretnije determinisanje bitnih aspekata ljubljanske kulture. Međutim, većina problema još uvijek je otvorena. Tu mislimo prije

svega na prisutne sumnje u pogledu opravdanosti izdvajanja alpskog i jadranskog facijesa u smislu Dimitrijevićeve regionalne podjele, na problem preciznijeg hronološkog definisanja, kao i na veoma značajno pitanje obima i karaktera udjela ljubljanske kulture u formiranju kulturne fizionomije jadranskog područja u vrijeme prelaza iz eneolita u bronzano doba.⁶

Danas u cjelini poznajemo 39 lokaliteta na kojima je između ostalog zastupljen i materijal ljubljanskog tipa (**pril. 1:** nalaz iz Linz-Scharlinz-a nije predstavljen na karti). Zanimljivo je da od vremena prve identifikacije ove kulture raste samo broj jadranskih nalazišta, od prve cifre 7 do sadašnjih 36 koji su u većoj ili manjoj mjeri objavljeni. Treba reći da je u toku iskopavanje na još nekoliko nalazišta koja sadrže elemente ove kulture, te se mogu očekivati i dalje potvrde njenog prisustva na Jadranu.⁷ Ljubljanska kultura je na jadranskom prostoru najviše zastupljena u naseobinskim nalazištima. Od toga su 22 pećinskog tipa, četiri gradine i jedno naselje u vrtači. Nije zanemarljiv ni broj grobnih nalaza koji su zastupljeni sa 9 tumula i to isključivo na području srednjeg i južnog Jadrana.

U Tršćanskom krasu ljubljanskoj kulturi pripada sloj III u Grotta Caterina,⁸ sloj A u Grotta Cotariova,⁹ prelaz iz sloja 5 u sloj 4 u Grotta dei Ciclami, sloj C u Grotta del Pettine di Gabrovizza,¹⁰ sloj 3 u Grotta degli Zingari,¹¹ slojevi 6 i 5 u Grotta del Mitreo,¹² karakteristični nalazi iz Grotta del Pettiroso,¹³ te pojedinačni nalazi iz Riparo di Percedol i iz gradine Castellazzo di Doberdò.¹⁴

U Istri se ova kultura javlja krajnje sporadično i to samo sa po jednim keramičkim fragmentom u pećinama Srbani, Dančeva i Cingarela.¹⁵

Na području Kvarnera i Velebita ovom tipu pripada jedan ulomak iz Jami na Sredi na Cresu i nalazi iz osnove sloja 6 u Vaganačkoj pećini.¹⁶

U sjevernoj Dalmaciji toj kulturi odgovaraju nalazi iz pećina Tradanj i Škarin Samograd, te iz Škarine Drage.¹⁷

U srednjoj Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini je najveća koncentracija ljubljanskih nalaza na Jadranu. Oni su zastupljeni u čitavom sloju naselja u vrtači Otišić-Vlake,¹⁸ u površinskom sloju Grapčeve špilje, u gradini Sveti Spas,¹⁹ u sloju III a Ravlića pećine,²⁰ u tumulima sa vrela Cetine (T. 2 u Šparevinama, T. 19 i T. 53 u Rudinama, T. 3 u Čitluku,²¹ u tumulu Grabovica,²² u tumulu 1 iz Ogradja,²³ kao i u sloju Al gradine u Varvari.²⁴

U južnoj Dalmaciji i istočnoj Hercegovini ovoj kulturi odgovaraju pojedinačni nalazi u pećini Gudnja,²⁵ pećini Badanj²⁶ i u Zelenoj pećini.²⁷

U Crnoj Gori ljubljanskoj kulturi su pripisani tumuli Mala Gruda i Rubež, kao i gornji dio sloja VI u pećini Odmuť.²⁸ Sa albanskog područja ovdje spadaju pojedinačni nalazi iz prvog sloja gradinskog naselja Gajtan,²⁹ centralni grob iz tumula 1 u Pazhok-u,³⁰ te nalazi iz tumula 4 u Kënetë.³¹

Datacija ljubljanskih slojeva i nalaza je i u jadranskim nalazištima dosta neujednačena. Spomenućemo samo hronološka odredjenja najznačajnijih nalaza. Ljubljanski materijal iz pećina Tršćanskog krasa najčešće je opredijeljen u početnu fazu ranog bronzanog doba,³² a neki autori ga smještaju u prelaz iz eneolita u bronzano doba.³³ Ljubljanski horizont u Vaganačkoj pećini datiran je na početak ranog bronzanog doba.³⁴ Kompletan kulturni sloj naselja u Otišić-Vlake sa brojnim nalazima ljubljanskog tipa, prema autorima istraživanja pripada prelazu iz eneolita u bronzano doba,³⁵ a istom razdoblju su pripisani i nalazi iz najranijih tumula u Cetinskoj krajini.³⁶ Sloj sa ljubljanskim materijalom u Ravlića pećini datiran je u razvijeni eneolit jadranskog područja,³⁷ a nalazi ovog tipa u pećini Odmuť opredijelje-

ljeni su u kasni eneolit.³⁹ Tumul Mala Gruda datiran je u puno rano bronzano doba.³⁹ Nalazi ovog tipa u Pazhok-u i Kënetë datirani su u prvu fazu ranog bronzanog doba Albanije, u period Maliq III a, što odgovarja ranoheladskom III razdoblju na grčkom kopnu.⁴⁰

Ovdje treba dodati i najnoviju dataciju nalaza iz Ljubljanskog barja koju je nedavno iznio H. Parzinger. On je cjelokupni materijal iz Barja podijelio u VII fazu, a nalaze iz Iga II (Ig b) koji pripadaju njegovoj šestoj fazi, na osnovu analogija sa kulturama iz panonskog područja, opredijelio je u stariju etapu ranog bronzanog doba, odnosno u vrijeme Reinecke Br. A1.⁴¹ Međutim, neke od kultura koje on u ovom smislu navodi sasvim sigurno su starije od početka faze Br. A1, kao grupa Kosihy-Čaka, početak vinkovačke kulture i sl.

Veoma je indikativna činjenica da su u skoro svim nalazištima ljubljanske kulture na području sjevernog Jadrana prisutni i oblici tipični za grupu Ig I. U Grotta Caterina materijal ovog tipa pripada osnovi sloja IV i jasno je odijeljen od ljubljanskih nalaza koji pripadaju početnom horizontu III sloja.⁴² Keramika grupe Ig I takodje je jasno odvojena od ljubljanske u Grotta Cotariova. Ona pripada sloju C, za kojim slijedi sloj B sa manje tipičnim materijalom, a ljubljanskoj kulturi odgovara donji dio najmladeg sloja A.⁴³ Izgleda da je sličan stratigrafski odnos i u pećini Jami na Sredini na Cresu.⁴⁴

Prema situaciji u Grotta dei Ciclami moglo bi se zaključiti da neki oblici tipa Ig I egzistiraju i u vrijeme ljubljanske kulture. To su neke od zdjela na četvorodjelnoj nozi koje se javljaju na prelazu iz petog u četvrti sloj, zajedno sa tipičnim ljubljanskim oblicima, a i na njima je već u značajnoj mjeri zastupljena karakteristična ljubljanska ornamentika.⁴⁵ Takve zdjele su zastupljene i u sloju C u Grotta del Pettine di Gabrovizza.⁴⁶ Međutim, ovi nalazi su dosta sumarno objavljeni te i ovaj podatak treba primiti sa rezervom, do preciznije obrade stratigrafije i arheološkog materijala iz ovih pećina.⁴⁷

Prisustvo grupe Ig I na sjevernojadranskom području i indicije o njenoj stratigrafskoj izdiferenciranosti u odnosu na nalaze ljubljanskog tipa, višestruko su značajni za proučavanje ljubljanske kulture u cjelini. Ovo prije svega govori u prilog ispravnosti hronološkog razgraničenja ove dvije grupe koje je obavljeno na osnovu tipologije materijala u nalazištu Ig, ali tamo nije moglo biti i stratigrafski potvrđeno.⁴⁸ Te činjenice takodje ukazuju na snažnu povezanost sjevernojadranskog i užeg alpskog područja, odnosno na istovjetan razvoj ove dvije susjedne oblasti, ne samo u vrijeme ljubljanske kulture, već i tokom prethodne faze Ig I. Blisku srodnost na ovoj relaciji potvrđuju i sve varijante vodećeg keramičkog tipa ljubljanske kulture – posude sa loptastim tijelom i ljevasto izvijenim kratkim vratom. Ovaj tip je dominantan i u Ljubljanskom barju i u Tršćanskom krasu, bilo da se radi o ukrašenim ili neukrašenim primjercima, ili pak o onima sa trakastim, supkutanim i drugim drškama (sl. 1: 2, 4, 5). Ovakve posude preovladjuju i među ljubljanskim nalazima u Vaganačkoj pećini, te su autori izstraživanja, čini se sasvim ispravno, zaključili da ljubljanski horizont ove pećine pripada alpskom, a ne jadranskom tipu (sl. 1: 6).⁴⁹

Sve ove indicije pokazuju da bi se Dimitrijevićev alpski tip morao proširiti na čitavo područje sjevernog Jadrana, sve do istočnih obronaka Velebita. Na čitavom tom prostoru u okviru ljubljanske kulture izražena je prilična uniformnost keramičkih oblika, a kako smo vidjeli, ova kultura se na tom tlu razvila na zajedničkim supstratnim osnovama Ig I tipa.

Na preostalom dijelu jadranskog pojasa situacija je drugačija u znatnoj mjeri. Pored tipičnih elemenata koji i ovo područje sasvim jasno uključuju u okvire ljubljanske kulture, ovdje se javljaju određene specifičnosti, kako u repertoaru keramičkih oblika i ornamentike, tako i u drugim bitnim elementima. Loptaste posude sa niskim vratom su i ovdje dominantne, ali su, pored tipične klasične varijante (sl. 2: 8), veoma brojni primjerci sa ravnim dnom i vertikalnim, cilindričnim vratom, isključivo sa dvije supkutane drške. Ovaj keramički oblik je najčešće ukrašen mrežastim urezima na ramenu i nizom uspravnih žljebastih ureza na vratu (sl. 2: 1). Ovakve posude i ornamentika ne susreću se u alpskom krugu, a na ovom tlu zastupljeni su od sjeverne Dalmacije do Crne Gore zajedno sa klasičnim ljubljanskim elementima. Mnogo rjeđe su u kontekstu sa materijalom koji je u kulturnom smislu drugačije opredijeljen, kao napr. u sloju Varvara A1, koji po B. Čoviću, pripada finalnom eneolitu i sadrži vučedolsku robu sa elementima kasne lisičičke i badenske tradicije.⁵⁰

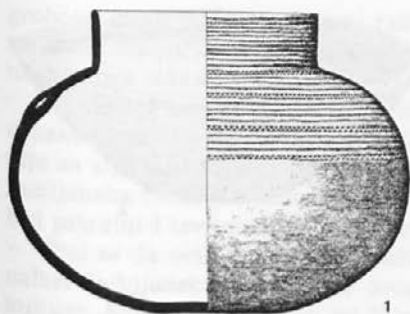
Zdjele sa zadebljanim i unutra ukošenim obodom javljaju se u mnoštvu varijanti, sa nogom ili bez nje, i u cjelini su brojnije i bolje radjene u odnosu na primjerke toga tipa sa alpskog i sjevernojadranskog područja (sl. 2: 2, 3, 9). Osim toga, u tumulu Grabovica u Buškom blatu nadjeni su keramički prilozi koji po obliku odgovaraju ljubljanskim, ukrasni motivi su takodje tog tipa, ali su izvedeni tehnikom žljebljenja, tako da odaju utisak grube imitacije klasične ljubljanske ornamentike (sl. 2: 6-8).⁵¹ Kako je već navedeno, tehnikom žljebljenja su po pravilu izvodjeni ukrasi na vratu loptastih posuda, a ova tehnika se susreće i na koničnim zdjelama u naselju Otišić-Vlake (sl. 2: 2). Pojedinačni nalazi sa žljebljenim ukrasima konstatovani su i u pećinama Odmut, Gudnja i Stubica,⁵² a na alpskom području nadjen je samo jedan primjerak ovoga tipa, i to u sloju V Grotta del Mitreo.⁵³

Posebno značajna specifičnost ovog područja u odnosu na alpski krug su tumuli sa cista grobovima. Danas se već sa dosta sigurnosti može reći da je prva pojava ovakvih tumula na području zapadnog Balkana vezana za ljubljanski horizont srednjeg i južnog Jadrana. To potvrđuju nalazi iz tumula u Ogradju, Maloj Grudi i Pazhok-u, koji su isključivo ljubljanskog tipa. Ovakvi tumuli susreću se i na prostoru sjevernog Jadrana, ali su nesumnjivo kasniji od prethodno navedenih.⁵⁴

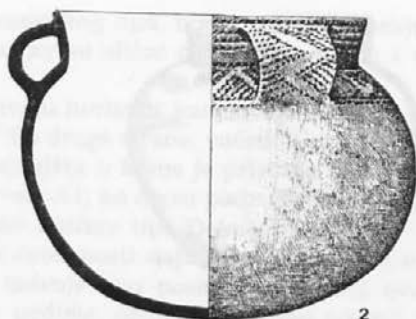
Već je P. Korošec u jednom od svojih ranijih radova konstatovala da na ovom području nema nalaza tipa Ig I i da su supstratne osnove ljubljanske kulture sa ovog tla drugačije nego u alpskom krugu.⁵⁵ To u punoj mjeri potvrđuju nova istraživanja i nalazi. Prema stratigrafiji u pećini Odmut, ljubljanskoj kulturi prethodi horizont sa vrpčastom keramikom, što govori o prisustvu određenih elemenata istočnog porijekla.⁵⁶ U istom pravcu upućuje i tumul Ljeskova glavica sa jamnim grobovima u okviru kojih su nadjeni istovjetni keramički oblici,⁵⁷ kao i još neki pojedinačni nalazi keramike ovog tipa.⁵⁸ Vrpčasti ornament se redovno javlja na loptastim posudama sa malim otvorom, bez vrata, a isti takav oblik, ali bez ovih ukrasa, dosta dobro je zastupljen u okviru ljubljanskog materijala naročito u Otišiću-Vlake⁵⁹ i u Ravlića pećini (Sl. 2: 5).⁶⁰ Moguće je da su nosioci vrpčaste keramike i jamnih

Sl. 1: Alpski (klasični) tip ljubljanske kulture. 1-5, 9 Ig; 6 Vaganačka pećina; 7 Grotta del Pettiroso (Pejca v Lašci); 8 Riparo di Percedol (Prčji dol). - R = cca 1:4.

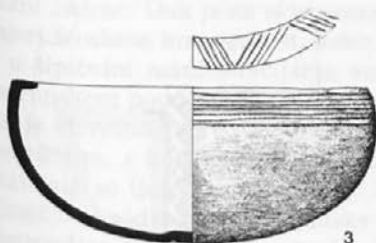
Abb. 1: Alpiner (klassischer) Typ der Ljubljana-Kultur. 1-5, 9 Ig; 6 Vaganačka pećina; 7 Grotta del Pettiroso (Pejca v Lašci); 8 Riparo di Percedol (Prčji dol). M. etwa 1:4.

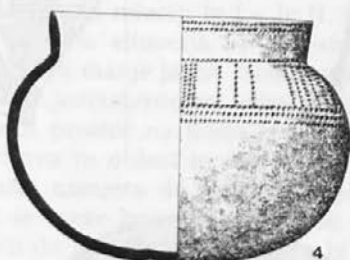
1

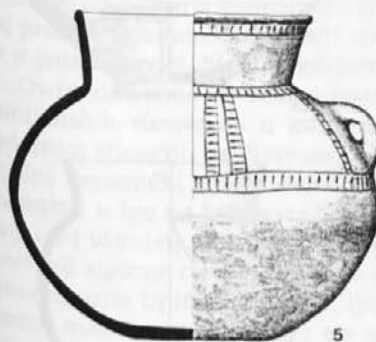
2

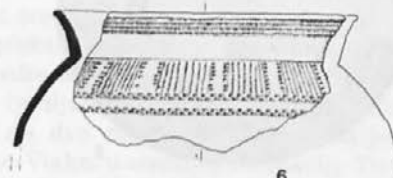
3

4

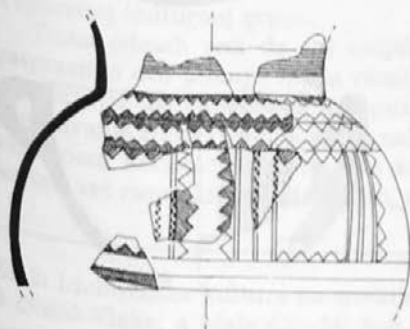
5

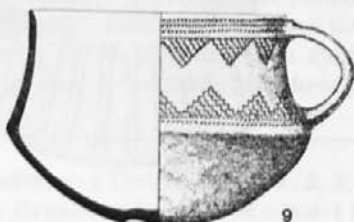
6

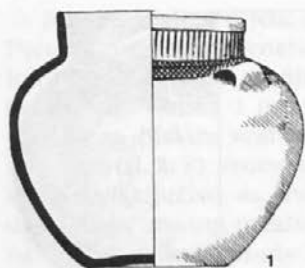
7

8

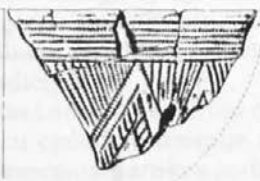
9

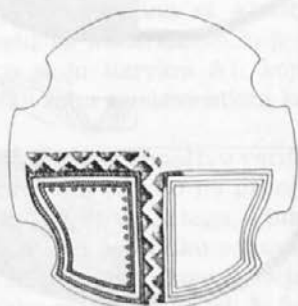
1

2

3

4

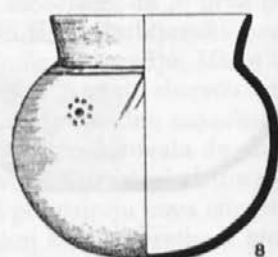
5

6

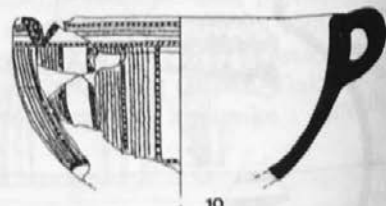
7

8

9

10

grobova imali udjela u daljem razvoju tog keramičkog tipa, mada u ovom slučaju ne treba isključiti ni stariju domaću tradiciju, jer su slični oblici zastupljeni i u neolitu ove oblasti.⁶¹

U Ravliča pećini ljubljanski nalazi preslojavaju horizont kanelovane, kasnobadske keramike tipa Nakovana i Alihodže A.⁶² Sa druge strane, vučedolska kultura nije sa sigurnošću potvrđena ni na jednom nalazištu u kome je prisutna klasična ljubljanska roba, ali, sudeći po nalazima u Varvari A1, na ovom području su morali biti prisutni i izvjesni elementi kasne vučedolske kulture tipa Debelo brdo.⁶³

Čini se da ovih nekoliko sumarno iznesenih osobenosti daju dosta osnove da se nalazi ljubljanske kulture sa ovog područja izdvoje kao posebna varijanta ove kulture, koja bi za razliku od Dimitrijevićeve podjele, obuhvatala samo srednji i južni Jadran. Dok je na sjevernom Jadranu i u užem alpskom prostoru u značajnoj mjeri izražena homogenost, kako u kulturnom razvoju na relaciji Ig I – Ig II, tako i u tipičnim manifestacijama same ljubljanske kulture, situacija na preostalom jadranskom području je mnogo kompleksnija i u cjelini manje jasna. Nema sumnje da je sjeverno-jadransko primorje u ovom pogledu jedinstveno sa užim alpskim područjem, s kojim zajednički predstavlja primarni prostor na kome je nastala i razvijala se ljubljanska kultura. U tom smislu čitavu tu oblast možemo smatrati klasičnim područjem ljubljanske kulture. Nije nam namjera da na ovom mjestu raspravljamo problem nastanka ove kulture, ali se može konstatovati da su isti elementi koji su na tom klasičnom području doveli do transformacije grupe Ig I u ljubljansku kulturu, prouzrokovali i njeno širenje ka jugu, duž jadranske obale. Na taj prostor ljubljanski elementi stižu u vrijeme pune zrelosti te kulture i infiltriraju se u jednu sasvim stranu i kulturno raznorodnu sredinu.

Ovdje dolazimo do veoma značajnog i kompleksnog problema karaktera udjela ljubljanskih elemenata u kulturnom razvoju jadranskog područja. Naime, prema sadašnjoj situaciji, na čitavom prostoru širenja ljubljanske kulture, njeni klasični i tipični keramički oblici dominantni su samo na dva međusobno vrlo udaljena nalazišta, u Igu na Ljubljanskom barju i u Otišić-Vlake, u srednjoj Dalmaciji. Tu se mogu još ubrojati nalazi iz tumula u Maloj grudi, Ogradju, Rubežu i Pazhok-u, kao male, ali sigurne cjeline u kojima preovladuje roba ovog tipa. Ako se uzme u obzir samo izrazito tipični materijal, ljubljanski elementi su na svim drugim nalazištima veoma malobrojni u odnosu na ostale nalaze, te se s puno opravdanja postavlja pitanje šta u stvari predstavlja enklava ljubljanske kulture duž jadranske obale. Radi li se tu samo o prodoru malobrojnih elemenata, o importu, ili pak o samostalnoj i cjelovitoj kulturnoj grupi.

Treba odmah reći da još uvijek nismo u mogoćnosti da u značajnijoj mjeri raspravimo ovo pitanje, mada rezultati novih istraživanja pružaju dosta indicija u tom pravcu. Jedan od mogućih puteva za razjašnjenje ove situacije jeste detaljno proučavanje konteksta u kome se nalaze tipični ljubljanski oblici i utvrđivanje šireg repertoara keramičkih formi ove kulture, na osnovu jasnih stratigrafskih cjelina kojima već raspolažemo. Međutim, neki bitni stratigrafski pokazatelji nisu dovoljno

Sl. 2: Ljubljanska kultura na srednjem i južnom Jadranu. 1 Čitluk, tumul 3; 2, 3, 5, 9 Otišić-Vlake; 4 Mala Gruda; 6–8 Grabovica; 10 Grapčeva špilja. – R = cca 1:4.

Abb. 2: Ljubljana-Kultur an der Mittel- und Südadria. 1 Čitluk, Hügel 3; 2, 3, 5, 9 Otišić-Vlake; 4 Mala Gruda; 6–8 Grabovica; 10 Grapčeva špilja. M. etwa 1:4.

precizirani u publikovanom materijalu, tako da u ovom trenutku možemo samo ukazati na pojedine od tih, na prvi pogled manje karakterističnih, ali ne i manje značajnih elemenata.

U slojevima pećina s područja sjevernog Jadrana, uz tipične ukrašene ljubljanske oblike, veoma su brojne forme koje odgovaraju tzv. pratećoj keramici kulture zvonastih pehara i nekim »epiglockenbecher« kulturama šireg alpskog područja (rana Polada, grupa Oggau-Loretto i dr.).⁶⁴ Kako pokazuju analogije sa kulturom zvonastih pehara, tipični ljubljanski keramički oblici odgovaraju drugoj, ili najkasnije početku treće faze ove kulture o Švajcarskoj, jugoistočnoj Francuskoj, Bavarskoj i sjevernoj Italiji,⁶⁵ te je sasvim sigurno da ovi ljubljanski slojevi nisu mlađi od Glockenbecher horizonta u Straubingu koji je datiran u kasno bakarno doba Bavarske, odnosno u period koji prethodi etapi Reinecke Br. A1.⁶⁶ To je vrijeme rane Vinkovci-Somogyvar grupe, sa kojom ljubljanska kultura takodje ima odredjenih zajedničkih elemenata.⁶⁷ Rana Polada i druge »epiglockenbecher« grupe alpskog područja, bez sumnje su mlađe od tog horizonta.

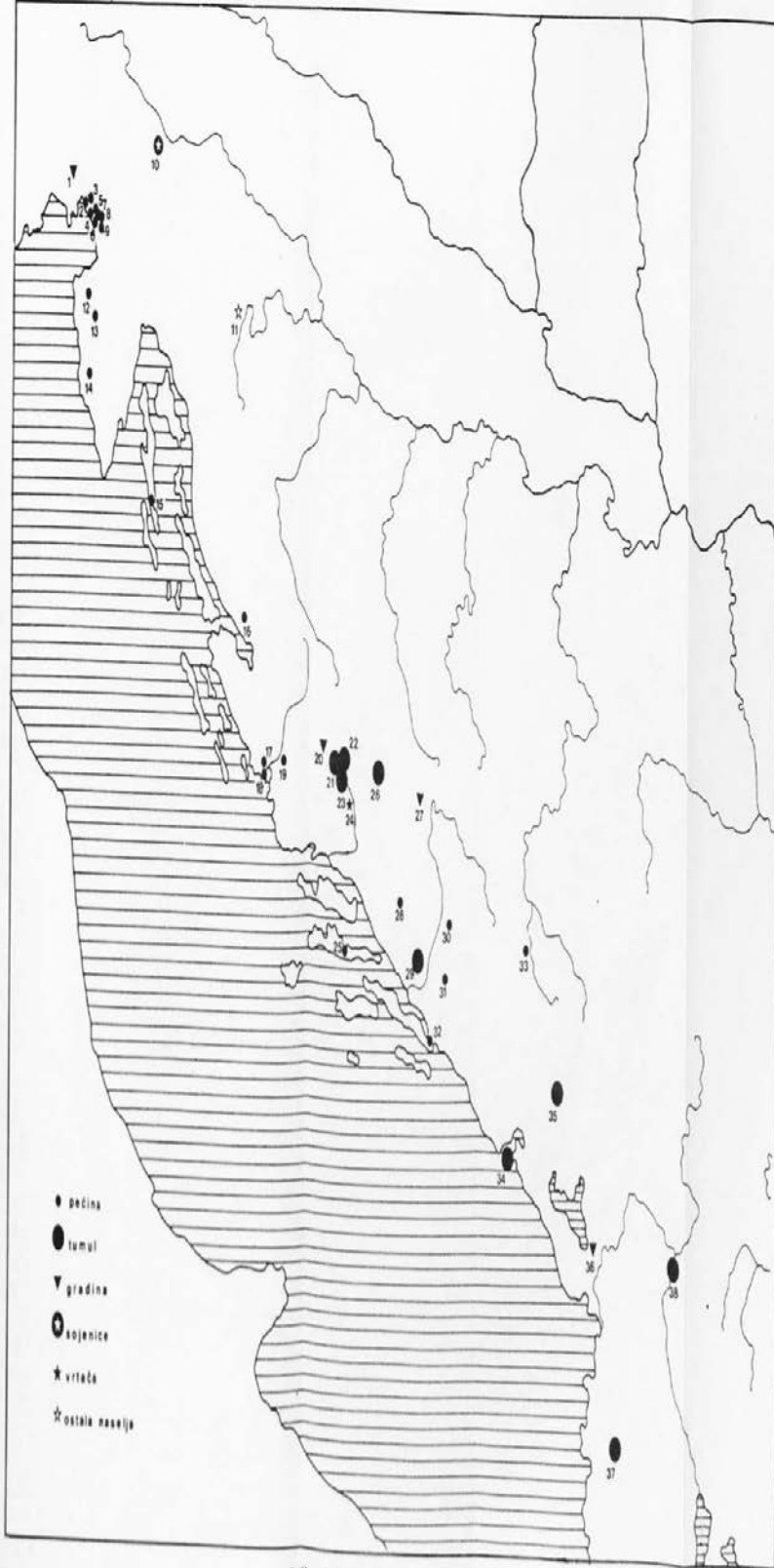
Ukoliko se u dovoljnoj mjeri možemo osloniti na stratigrafiju pećina Tršćanskog krasi, proizilazi da se ova roba u krugu ljubljanske kulture javlja ranije nego u Poladi, što znači da bi alpski tip ljubljanske kulture mogao imati značajnu ulogu u širenju ovih elemenata i u nastanku i razvoju prethodno navedenih »epiglockenbecher« kultura. U tom slučaju ljubljanska kultura bi bez sumnje predstavljala jasno definisanu kulturnu cjelinu na čitavom klasičnom području njenog prostiranja i važan faktor u nastanku i razvoju ranog bronzanog doba šireg alpskog, kao i čitavog istočnojadranskog prostora.

U ovom smislu treba izuzeti područje Istre, koje je nekako po strani glavnih kulturnih tokova i izgleda da u tom razdoblju ima neke svoje razvojne osobenosti koje je u ovom trenutku teško sagledati.⁶⁸

Tipični ljubljanski nalazi se i na srednjem i južnom Jadranu susreću uglavnom na prostoru bližem obali i podužnim jadranskim komunikacijama, koje su nosioci ove kulture intenzivno koristili. Uz to su u značajnoj mjeri prisutna i lokalna obilježja, naročito na širem prostoru jadranskog zaledja. Nakon otkrića naselja Otišić-Vlake u kome je čitav kulturni sloj dobrim dijelom okarakterisan tipičnim ljubljanskim materijalom, postao je mnogo jasniji značaj udjela klasične ljubljanske kulture u formiranju i razvoju ovog specifičnog facijesa. Koliko su u tome učestvovali različiti lokalni i drugi faktori i kakav je njihov odnos sa elementima klasične ljubljanske kulture, je pitanje koje za sada moramo ostaviti otvorenim. Naročito je nejasen položaj elemenata tipičnih za ovaj facijes na periferiji jadranskog zaledja, u kontekstu sa nalazima koji su drugačije kulturno opredijeljeni. Detaljnije definisanje repertoara tipičnih oblika ovog facijesa koje omogućuju nalazi iz Otišića i iz drugih stratigrafski jasno definisanih cjelina, kao što su slojevi sa ljubljanskim materijalom u Ravlića pećini i pećini Odmut, u značajnoj mjeri bi doprinijelo razrješavanju i ovih pitanja.

Ostaje otvoren i problem porijekla tumula sa cista grobovima koji su jedna od najbitnijih karakteristika ljubljanske kulture ovog područja. Ni oni ne mogu biti izvorni ljubljanski element jer ih, barem prema dosadašnjim saznanjima, u okviru klasične ljubljanske kulture nema.

Bez obzira na sve razlike koje smo u ovom trenutku u stanju da identifikujemo, smatramo da se ne može dovoditi u pitanje istovremenost oba facijesa ljubljanske kulture, njihova zajednička egzistencija, česti dodiri, a možda i recipročni uticaji.

1. Castellazzo di Doberdò (Gradišče pri Doberdobu)
2. Grotta del Mitreo
3. Grotta del Pettiroso (Pejca v Lašci)
4. Grotta Caterina (Katrina pečina)
5. Grotta degli Zingari
6. Grotta del Pettine di Gabrovizza (Pečinka pri Gabrovci)
7. Grotta Cotarova (Čotarjeva pečina)
8. Grotta dei Ciclami (Orehova pejca)
9. Riparo di Percedol (Prčji dol)
10. Studenec-Ig
11. Vinomer
12. Pečina Cingarella (Grotta Zingarella)
13. Pečina Srbani
14. Dančeva pečina
15. Pečina Jami na sredi
16. Vaganačka pečina
17. Špilja Trdanj
18. Špilja Škarina draga
19. Špilja Škarin Samograd
20. Gradina Sveti Spas
21. Tumul 2 u Šparevinama
22. Tumul 3 u Čitluku
23. Tumuli 19 i 53 u Rudinama
24. Vrtič Otlišć-Vlake
25. Grapčeva špilja
26. Tumul u Grabovici
27. Gradina u Varvari
28. Ravliča pečina
29. Tumul 1 u Ogradiju
30. Zelena pečina
31. Pečina Badanj
32. Špilja Čudnja
33. Pečina Odmut
34. Tumul Mala Gruda
35. Tumul u Rubežu
36. Gradina Gajtan
37. Tumul 1 u Pazhok-u
38. Tumul 4 u Keneč

Pril. 1: Nalazišta ljublanske kulture.

Beil. 1: Fundorte der Ljubljana-Kultur.

Divergentno datiranje istorodnih elemenata na različitim područjima i nalazištima uzrokovalo je, kako smo vidjeli, dosta neprecizno opredjeljenje nalazišta ove kulture u širokom rasponu od razvijenog eneolita do kraja ranog bronzanog doba. Čini se da je ovakva situacija više odraz različitog pristupa u odredjivanju pripadnosti eneolitu ili bronzanom dobu, nego posljedica stvarne vremenske distinkcije pojedinih nalazišta iz ovog okvira. Pripadnost eneolitu, odnosno bronzanom dobu se kod nas još uvijek često odredjuje prvenstveno u odnosu na fazu Reinecke Br. A1, što ne mora biti presudno, pogotovu ne na jadranskom području.⁶⁹ Smatramo da u tom smislu treba dati prednost sagledavanju kompleksa društveno-istorijskih okolnosti nad jednim njihovim aspektom – pojavom proizvoda od bronzе. Ako se ovaj problem posmatra na taj način, onda se može reći da je ljubljanska kultura na Jadranu čvrsto vezana za nastanak perioda koga nazivamo bronzanom dobom. To je vidljivo kako u duhovnoj sferi, gdje tokom ove kulture nastaje bitna prekretnica, označena pojavom tumula sa cistama koji će biti najtipičniji grobni spomenik tokom čitavog bronzanog doba, tako i u domenu materijalne kulture, učešćem u nastanku i razvoju ranog bronzanog doba na sjevernojadranskom i alpskom području i snažnim udjelom u formiranju cetinske kulture koju poznajemo kao tipičnog predstavnika klasičnog ranog bronzanog doba na srednojadranskom području.⁷⁰ Ljubljanska kultura, odnosno oba njena facijesa bi, prema tome, odgovarala jednoj početnoj, rudimentarnoj fazi ranog bronzanog doba jadranskog područja.

¹ K. Moser, *Der Karst und seine Höhlen* (1899) 81, 83; R. Ložar, *Gl. Muz. dr. Slov.* 22, 1941, 18; P. Laviosa Zambotti, *Le più antiche culture agricole europee* (1943) 407, 425–431; G. Novak, *Prehistorijski Hvar* (1955) 46.

² P. Korošec, *Arh. vest.* 9–10, 1958–59, 94–105; ead., *Arh. rad. raspr.* 2, 1962, 213–238.

³ S. Dimitrijević, *Arch. Jugosl.* 8, 1967, 8–19.

⁴ Id., u: *Praist. jugosl. zem.* 3 (1979) 329.

⁵ P., J. Korošec, *Najdbe s kolišarskih naselbin pri lgu na Ljubljanskem barju* (1969) 22–23.

⁶ B. Govedarica, u: *L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe* (1985) 95–98; A. Milošević – B. Govedarica, *Godiš. Centr. balkanol. ispit.* 24/22, 1986, 63–69; I. Marović – B. Čović, u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) 191 ss.

⁷ Iskopavanje Zemaljskog muzeja, Sarajevo, u Hateljskoj pećini i još na nekim lokalitetima u istočnoj Hercegovini, neobjavljeno.

⁸ D. Cannarella – C. Pitti, *Atti Soc. preist. protost.* 4, 1978–81, 19–20.

⁹ B. Lonza, *Atti Soc. preist. protost.* 2, 1973–74, 57.

¹⁰ F. Legnani – F. Stradi, *Atti della 7 riun. scient.*, 1963, 36–38; G. Marzolini, *Atti Soc. preist. protost.* 4, 1978–81, 40.

¹¹ G. Marzolini, *Annali Gruppo Grotte As. soc.* 30. ottobre 5, 1971–72, 74–78.

¹² G. Stacul, *Atti Civ. Mus. St. Arte Trieste* 7, 1971–72, 36–47.

¹³ K. Moser (nap. 1) 64, sl. 12, t. 2: 64; P. Korošec, *Arh. vest.* 7, 1956, 370–371.

¹⁴ C. Marchesetti, *I Castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia* (1903, reprint 1981) 41–42. Materijal neobjavljen, u *Soprintendenza per i beni ambientali, architettonici, archeologici, artistici e storici del Friuli-Venezia Giulia*, Trieste (dalje *Sopr. BAAAAAS Trieste*).

¹⁵ Nalaz iz pećine Srbani neobjavljen, u Arheološkom muzeju u Puli. N. Petrić, *Atti Cent. ric. stor.* 9, 1978–79, 228–229; S. Dimitrijević, u: *Praist. jugosl. zem.* 3 (1979) 321.

¹⁶ P. Korošec (nap. 13) 375, t. 4: 1–3; S. Forenbaher – P. Vranjican, *Opusc. archaeol.* 10, 1985, 1–21.

¹⁷ A. Benac, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 42, 1961, 153; S. Dimitrijević (nap. 3) 11; I. Marović – B. Čović (nap. 6) 196.

¹⁸ A. Milošević – B. Govedarica (nap. 6) 51–71.

¹⁹ G. Novak (nap. 1) t. 231–233; W. Buttler, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 21, 1931, 185–187.

²⁰ B. Marijanović, *Gl. Zem. muz. n.s.* 35/36, 1980/81, 36–40, 52–54.

²¹ I. Marović – B. Čović (nap. 6) 196.

²² I. Marović, *Vj. arh. hist. dalm.* 74, 1980, 11–23.

²³ Id., u: *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Izd. Hrv. arh. dr. 5 (1980) 63–75.

²⁴ B. Čović, *Gl. Zem. muz. n. s.* 32, 1977 (1978) 5–175, t. 5: 4–5.

- ²⁵ N. Petrić, *Pelješki zbornik* 1976, 304.
- ²⁶ B. Marijanović, *Gl. Zem. muz. n. s.* 32, 1977 (1978) 177–178.
- ²⁷ Ib. i neobjavljeni materijal u Zemaljskom muzeju, Sarajevo.
- ²⁸ M. Parović-Pešikan – V. Trbuhović, *Starrinar* 22, 1971, 129–142; A. Benac, *Gl. Zem. muz. n. s.* 10, 1955, 86, 89; Č. Marković, *Arch. Jugosl.* 15, 1974, 9, 11.
- ²⁹ B. Govedarica, *Godiš. Cent. balkanol. ispit.* 24/22, 1986, 76–77.
- ³⁰ S. Islami – H. Ceka, *Stud. Alban.* 1, 1964, 94–96.
- ³¹ B. Jubani, *Iliria* 13/2, 1983, 105, 111, 119.
- ³² V. Karoušková-Soper, *The Castellieri of Venezia Giulia, North-eastern Italy*, BAR Internat. Ser. 192 (1983) 191–201.
- ³³ G. Stacul, E. Montagnari Kokelj, u: *Preistoria del Caput Adriae* – katalog (Trieste 1983) passim.
- ³⁴ S. Forenbaher – P. Vranjican (nap. 16) 10.
- ³⁵ A. Milošević – B. Govedarica (nap. 6) 69.
- ³⁶ I. Marović – B. Čović (nap. 6) 196.
- ³⁷ B. Marijanović (nap. 20) 53.
- ³⁸ Č. Marković (nap. 28) 9–11.
- ³⁹ M. Parović-Pešikan – V. Trbuhović (nap. 28) 129–142.
- ⁴⁰ S. Islami – H. Ceka (nap. 30) 94–96; B. Jubani (nap. 31) 105 ss; N. G. L. Hammond, *Migrations and invasions in Greece and adjacent areas* (New Jersey 1976) 109.
- ⁴¹ H. Parzinger, *Arch. vest.* 35, 1984, 13 ss.
- ⁴² D. Cannarella – C. Pitti (nap. 8) 19–20.
- ⁴³ B. Lonza (nap. 9) 57.
- ⁴⁴ Z. Brusić, *Eneolit i brončano doba na sjeverozapadnom Balkanu*, Magistarski rad (neobjavljen).
- ⁴⁵ F. Legnani – F. Stradi (nap. 10) 40.
- ⁴⁶ G. Marzolini (nap. 11) 74–78.
- ⁴⁷ Zaključak na osnovu uvida u iskopani materijal koji je smješten u *Sopr. BAAAAS Trieste*.
- ⁴⁸ R. Ložar, *Gl. Muz. dr. Slov.* 23, 1942, 85–94; P., J. Korošec (nap. 5) 23.
- ⁴⁹ S. Forenbaher – P. Vranjican (nap. 16) 10.
- ⁵⁰ B. Čović (nap. 24).
- ⁵¹ Up. I. Marović (nap. 22) sl. 6–8.
- ⁵² Č. Marković (nap. 28) t. 4: 3, 4, 6; B. Čović, u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) t. 15: 9. Nalazi iz Gudnje neobjavljeni, zaključak na osnovu uvida u iskopani materijal u Muzeju grada Dubrovnika.
- ⁵³ G. Stacul (nap. 12) sl. 12: 1.
- ⁵⁴ Čović, u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) 117–132.
- ⁵⁵ P. Korošec, *Arch. rad. raspr.* 2, 1962, 232.
- ⁵⁶ Č. Marković (nap. 28) fig. 3, 4.
- ⁵⁷ B. Čović, u: *Dolina rijeke Neretve...* Izd. Hrv. arh. dr. 5 (1980) 35–38.
- ⁵⁸ Ib.
- ⁵⁹ A. Milošević – B. Govedarica (nap. 6) t. 1: 2; 12: 6.
- ⁶⁰ B. Marijanović (nap. 20) t. 37: 2.
- ⁶¹ Up. Š. Batović, u: *Praist. jugosl. zem.* 2 (1979) t. 94: 3, 4, 6; 95: 1.
- ⁶² Up. B. Marijanović (nap. 20) t. 33.
- ⁶³ Up. B. Čović (nap. 24) t. 6.
- ⁶⁴ J. Rageth, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 55, 1974 (1975) 212–230; R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 260–274.
- ⁶⁵ J. Bill, *Helvetia Arch.* 7, 1976, 89–90; id., u: *L'âge du cuivre européen – Civilisations à vases campaniformes* (Paris 1984) 159–173; u istoj publikaciji: J. Guilaïne, 175–186; Ch. Strahm, u: *Glockenbecher Symposium, Oberried 1974* (Bussum/Haarlem 1976) 261–269; A. Vigliardi, *Atti della 22 Riun. scient. nella Sardegna centro-settent.*, 1980, 272–274.
- ⁶⁶ W. Torbrügge, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 40, 1959, 15–17.
- ⁶⁷ H. Parzinger (nap. 41) 44.
- ⁶⁸ Up. B. Čović, u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) 114–131.
- ⁶⁹ Up. *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) passim.
- ⁷⁰ I. Marović – B. Čović (nap. 6) 191–231; B. Govedarica (nap. 6) 95–98.

EINIGES ÜBER DIE KULTURELLE UND ZEITLICHE STELLUNG DER FUNDE DER LJUBLJANA-KULTUR AUS DEM ADRIATISCHEN GEBIET

Zusammenfassung

In der archäologischen Literatur ist es des öfteren auf bestimmte Gemeinsamkeiten der Funde aus dem adriatischen Gebiet und aus den Pfahlbausiedlungen in Ig hingewiesen worden; eine systematische Erfassung der Problematik wurde aber erst durch die synthetischen Studien von P. und J. Korošec und S. Dimitrijević möglich.¹⁻³ Die Gesamtheit des Kulturbildes dieser Fundstellengruppe wird am stärksten von S. Dimitrijević hervorgehoben, der den Alpen- und

den Adriatyp der Ljubljana-Kultur festlegte, wobei er dem letzteren Typ die kennzeichnenden Formen der Ljubljana-Kultur in den Fundstellen der adriatischen Küste entlang (vom Triester Karstgebiet bis zum mittleren Albanien) zuschrieb. Die meisten der den adriatischen Typ der Ljubljana-Kultur betreffenden Probleme bleiben aber nach wie vor offen. Somit entstehen gewisse Zweifel über die Berechtigung der Ausschließung des adriatischen Typs im Sinn der regionalen Einteilung von Dimitrijević und über die äußerst vielfältige Frage des Charakters und des Umfangs der Teilnahme der Ljubljana-Kultur in der Formierung der kulturellen Physiognomie im Adria-Bereich im Zeitabschnitt des Übergangs aus dem Äneolithikum in die Bronzezeit.⁸

In letzter Zeit wurde im Adria-Gebiet eine relativ große Zahl neuer Fundstellen mit dem zur Ljubljana-Kultur gehörenden Material entdeckt, so daß wir heute 39 Fundorte mit den Funden dieses Typs kennen (Beil. 1).⁷⁻⁴¹ Dank dieser Tatsache erhielten wir mehrere, für die allumfassende Anschauung des adriatischen Typs der Ljubljana-Kultur und für dessen Konfrontation mit dem eponymen Gebiet dieser Kultur wichtige Elemente.

Aus den komplexen Erörterungen neuer und alter Funde ausgehend insistiert der Autor im weiteren Text auf den engen verwandten Zügen bei dem keramischen Material aus dem nordadriatischen Gebiet (Triester Karstgebiet, Istrien, Kvarner, Velebit) mit den Formen von Ig II, was darauf hinweist, daß der Alpentyp der Ljubljana-Kultur nach Dimitrijević auf das gesamte Gebiet der Nordadria verbreitet werden muß. Auf diesem gesamten Gebiet ist die Einheitlichkeit führender Keramikformen klar ausgeprägt (Abb. 1), und nach der Stratigraphie in den Höhlen vom Triester Karstgebiet entwickelte sich diese Kultur sowohl im nordadriatischen als auch im Ljubljana-Raum auf den Grundlagen des Typs Ig I.⁴²⁻⁴⁹

In übrigen Teilen des adriatischen Gebiets erscheint außer den typischen Elementen des Alpentyps der Ljubljana-Kultur auch eine Reihe von Sonderheiten, die einerseits in führenden Keramikformen und andererseits auch in anderen Elementen der materiellen und geistigen Kultur zu finden ist. In diesem Raum sind einige charakteristische Formen der Gefäße und Ornamentik (Einritzen und Rillverzierung) (Abb. 2) vorzufinden, die diesen Raum von dem nordadriatischen und dem Alpenraum trennen.⁵¹⁻⁵³ Mit der Ljubljana Kultur in der Mittel- und Südadria ist die Ersterscheinung von Grabhügeln mit den Steinkistengräbern in diesem Raum gebunden (Beil. 1).⁵⁴ Dazu sind einige bestimmte Elemente vorhanden, die auf ein ausgeprägtes Lokal- und Ostbalkansubstrat hinweisen.^{50, 55-63}

Während in der Nordadria und im Bereich von Ljubljana, bzw. im Rahmen des Alpentyps der Ljubljana-Kultur eine stark ausgeprägte Einheitlichkeit auftritt, beginnend von der Entwicklung in Richtung Ig I-Ig II bis zu den typischen Erscheinungsformen der Ljubljana-Kultur als solcher, ist die Situation im übrigen adriatischen Gebiet vielfältiger und in ihrer Gesamtheit auch weniger klar. Anscheinend sind die Ljubljana-Elemente in der Zeit ihrer vollen Reife in diesen Raum eingedrungen und haben sich in eine völlig neue und kulturmäßig mannigfache Mitte infiltrierte, wobei sie einen bedeutenden integrierenden Faktor darstellten.

Der Autor vertritt die Meinung, der Alpentyp der Ljubljana-Kultur kann mit der zweiten und dem Beginn der dritten Phase der Glockenbecherkultur des breiteren Alpenraumes gleichgestellt werden, das bedeutet aber, er geht den Epiglockenbecherkulturen der Typen Oggau-Loretto und frühe Polada voran.⁶⁴⁻⁶⁸ Die Stratigraphie in den Höhlen vom Triester Karstgebiet zeigt darauf hin, daß die sog. begleitende Glockenbecherkeramik in der Ljubljana-Kultur früher als in der Polada-Kultur auftritt. Das bedeutet, daß der Alpentyp dieser Kultur, der für die klassische Ljubljana-Kultur gehalten werden kann, gegebenenfalls eine bedeutende Rolle beim Entstehen und bei der Entwicklung der alten Bronzezeit im Südalpen- und ostadriatischen Raum gespielt hat.

Nach der Entdeckung der Siedlung Otisić-Vlake, wo die Kulturschicht im großen Ausmaß durch die typischen Elemente der Ljubljana-Kultur gekennzeichnet wird, klärte sich der Charakter des Anteils der klassischen Ljubljana-Kultur bei der Formierung ihres adriatischen Typs, seitens des Autors – unterschiedlich von der Definition von Dimitrijević – nur auf den Bereich der Mittel- und Südadria begrenzt. Die Frage, inwiefern darin verschiedene lokale und andere Faktoren mitgewirkt haben, muß zur Zeit noch offenbleiben. Dasselbe gilt für die Grabhügel mit den Steinkistengräbern, die nicht als ursprüngliche Elemente der Ljubljana-Kultur bezeichnet werden können, da sie im Rahmen der klassischen Ljubljana-Kultur nicht auftreten.

Bezüglich der Datierung des adriatischen Typs der Ljubljana-Kultur ist der Autor der Ansicht, seine Gleichzeitigkeit mit dem Alpentyp der Ljubljana-Kultur könne ungeachtet der auftretenden Meinungsverschiedenheiten nicht in Frage gestellt werden.⁶⁹⁻⁷⁰ Die beiden Typen verkörpern eine rudimentäre anfängliche Phase der alten Bronzezeit auf diesem Gebiet.